

HET 'MOZAIËK DER FUNCTIES' VAN HENDRIK JAKOB KEUNING

De verleiding om een werk van de eigen leermeester als meesterwerk op te geven is natuurlijk groot, maar in het geval van Keuning's *Mozaiëk der Functies* lijkt het ook geheel terecht om eraan toe te geven. Allereerst vanwege de indruk die het werk op mijzelf als student maakte – straks kom ik nog op wat de vakpers ervan vond. Mijn studieperiode viel in de tweede helft van de jaren zestig, toen Keuning al bijna twintig jaar als hoogleraar economische en sociale geografie in Groningen functioneerde en ook het *Mozaiëk* al tien jaar oud was. Toch sprong het eruit, het was anders dan de meeste boeken die je moest lezen. Voor het eerste jaar moesten we een vuistdik (1000 pagina's!) boek van de Amerikanen Deasy, Griess, Miller en Case lezen (*The World's Nations*) dat was volgestampt met feiten maar zonder herkenbaar Leitmotiv. Na de propedeuse kregen we voor het kandidaatsexamen naar de mode van toen nog veel Franse geografische standaardwerken te lezen die 'vreemd' aanvoelden en natuurlijk was er vergeleken met nu een zware vracht aan literatuur voor de vele tentamens in de fysische geografie, volkenkunde en geschiedenis. Het *Mozaiëk* dook pas op na het kandidaats (als ik me tenminste goed herinner) op de lijst voor het 'grote' tentamen bij Keuning zelf. Hoe moet ik onder woorden brengen waarom het boek zo aansprak? Ik probeer dat te doen in de termen waarin ik toen als student heb gedacht. Het kwam veel dichterbij je eigen leefwereld dan de meeste andere boeken. Het ging over *Nederland*, over de *ruimtelijke verscheidenheid* van het land (waarvan je eigenlijk veel nog niet bleek te weten) je leerde uit het boek welke *historische ontwikkeling* achter de regionale actualiteit schuilging en welke *functionele relaties* er tussen de regio's bestonden. Het ging niet zoals in veel bronnen over een stukje van de werkelijkheid (landbouw, esdorpen, industrialisatie, suburbanisatie, regionaal beleid, deltawerken) maar over het *totaal* van de ruimtelijke structuren in het land. Het gaf *inzicht*, en het gevoel dat je echt met *geografie* bezig was! Last but not least voelde je (meer dan je begreep) dat Keuning een *eigen visie* hanteerde. Vooral dat laatste heeft denk ik veroorzaakt dat het boek in mijn herinnering een permanente plaats kreeg.

Qua opbouw en inhoud verraadt het *Mozaiëk der Functies* Keuning's voorliefde voor de historische benadering. De basisopzet van het boek is een beschrijving van de Nederlandse 'landschappen' (hij gebruikt dat woord veel meer dan het nu gangbare en veel neutralere woord 'regio's') en hij doet dat op vier dwarsdoorsneden in de tijd: bij het begin van de jaartelling, in de late Middeleeuwen, in de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden (17e en 18e eeuw) en in het 'heden' (dat is dan het begin van de jaren vijftig). Daaraan vooraf gaat een hoofdstuk over de bevolking van Nederland, waarvan hij de regionale verschillen uitmeet in termen van oorsprong, raskenmerken (!), opleidingsniveau en (vooral) levensbeschouwing. Het hoofdstuk over de eerste tijdsdoorsnede gaat vooral over de natuurlijke landschappen die bij het begin van de jaartelling nog ongestoord zijn en is fysisch geografisch van karakter. De drie latere tijdsdoorsneden geven vervolgens volop de gelegenheid tot het ontvouwen van Keuning's centrale gedachte: dat de regio's gekenmerkt worden door de aard van hun economie en hun economische bijdrage aan de nationale volkshuishouding. Een functionele opvatting, die eigenlijk dertig jaar voorloopt op de wending die het regionaal beleid in de jaren tachtig zal maken van een op 'equity' naar een op 'efficiency' gerichte sturing! Ook Buursink (straks meer

over hem) heeft recentelijk opgemerkt dat in Keuning's werk voorboden te herkennen zijn van het 'regio's op eigen kracht' idee uit het ruimtelijk-economisch beleid. Bij Keuning wordt de vervulling van de regionaal-economische functie van de regio's vooral verstaan in termen van de productie van goederen en diensten en de vraag of daarvan ook iets wordt geëxporteerd. Export vereiste zijn aandacht, want Keuning werkte veel met het door zijn Rotterdamse collega Boerman in het Nederlandse spraakgebruik ingevoerde begrippenpaar stuwend en verzorgend. De historische doorsneden had Keuning nodig (naar eigen zeggen) om de functionele landschapsdifferentiatie te kunnen *verklaren*. Die verklaring is zeker niet altijd gelukt, maar door zijn vergelijking van regiobeelden in de tijd komt de functioneel-economische verscheidenheid van de regio's wel tot leven, en voegt zich harmonisch bij wat reeds verteld is over sociale en fysische verscheidenheid. In feite schrijft Keuning in zijn *Mozaïek* een eenmalig gebleven zeer complete sociale, fysische, historische, regionale en economische geografie van Nederland!

Wat ik als student van het boek vond, en wat ik nu voel in retrospectief vanuit het jaar 2003, is één ding. Maar hoe keken Keuning's vakgenoten er ten tijde van het verschijnen van het boek in de jaren vijftig eigenlijk tegenaan? In zijn inleiding bij de heruitgave in 1998 schrijft Keuningkenner Hans Elerie dat het *Mozaïek* in 1955 in de pers en in de vakbladen met lof (werd) ontvangen (zie kader).

“Men had waardering voor het vernieuwende karakter, de originale opzet, het gaaf geschetste structuurbeeld, de stevige tekening van het mozaïek en de loffelijke pioniersarbeid. In de NRC sprak men zelfs van een wetenschappelijke causerie van een hoog gehalte, met een krachtig geschilderde, geografische karakteristiek. Maar naast al deze prijzende superlatieven was er ook kritiek. Zo ergerde een recensent van de *Economist* zich aan de ‘Groningse ziekte’ om voor de afzonderlijke hoofdstukken dichterlijke titels te bedenken, ‘...die in wonderlijke tegenstelling staan tot het erop volgende nuchtere betoog’. Meer algemeen was het verwijt van een te sterke nadruk op de perifere landsdelen waarbij vooral het Noorden onevenredig veel aandacht kreeg.....In het prestigieuze *Geographical review* werd Keuning in een recensie gekwalificeerd als ‘a champion of the peripheral regions’”.

H. Elerie, in zijn voorwoord bij de herdruk (1998) van *Mozaïek der Functies*, p.5

De kwalificatie ‘kampioen van de perifere regio's’ was van recensent Van Paassen afkomstig en misschien als sneer bedoeld naar Keuning's Groningse afkomst die zich ook in zijn werk nooit liet verloochenen. Achteraf denk ik dat de nadruk op het Noorden waaraan deze en andere recensenten zich ergerden wellicht mede oorzaak van mijn waardering voor het boek geweest kan zijn! De kritiek van de *Economist* op de ‘dichterlijke’ titels van hoofdstukken slaat vooral op hoofdstuk V ‘Het gouden hart in een gulden tijd’ en hoofdstuk VI ‘De wedergeboorte der randpartijen’. Vooral de laatste formule is als een soort mantra altijd in mijn hoofd blijven hangen. Keuning bedoelde er natuurlijk iets anders mee (zie kader) maar ik heb het altijd gevoeld als de aanduiding van een hoopvol

perspectief, dat door beleidsinspanningen waar gemaakt moest worden. Toen we in 1998 bij het vijftigjarig bestaan van de geografie en planologie opleidingen aan de universiteit van Groningen Keuning's *Mozaïek* heruitgaven was het de gedachte aan dat perspectief van een wedergeboorte die Willem Foorthuis en mij ingaf het tiende Keuningcongres (en de eraan gekoppelde boekuitgave) uitdagend te presenteren als 'De Welvarende Periferie'

“Men (zou) met betrekking tot de ontwikkelingstendenties sedert het midden van de vorige (19e) eeuw ... kunnen spreken van een 'renaissance' der randgebieden, in die zin dat aan de randgebieden een groter aandeel in de functionele positie van onze volkshuishouding dient te worden toegekend dan in voorgaande tijden het geval was”

H. Keuning, op p. 155 van het *Mozaïek der Functies*

Wat heeft Keuning met het *Mozaïek der Functies* eigenlijk bijgedragen aan de (regionale) geografie van Nederland en hoe past het boek in zijn eigen oeuvre? Over het eerste zou men cynisch kunnen zijn na lezing van Buursink's KNAG-jubileum uitgave over honderd jaar regionale geografie van Nederland (*Nederland in geografische handen*; 1998) waarin hij stelt dat iedereen die in de afgelopen eeuw bezig is geweest met de regionale geografie van Nederland dat op zijn eigen manier heeft gedaan. Iedereen, ook Keuning, begint eigenlijk steeds weer opnieuw voor zichzelf, er wordt niet echt wetenschap 'opgebouwd' en geen echt debat gevoerd, zegt Buursink. Keuning is van al degenen die Buursink in zijn boek noemt zeker degene geweest die het *meest* aan de regionale geografie van Nederland heeft gewerkt (hij vult bij Buursink 11 van de 77 pagina's). En ik zou willen zeggen dat hij óók debat heeft gevoerd, maar dan voornamelijk met zichzelf! Dat blijkt vooral als je zijn oeuvre als geheel beziet. Keuning heeft vele kleinere en in totaal een viertal 'grote' regionaal-geografische studies van Nederland geproduceerd, steeds werkend met andere uitgangspunten: de historische wording, de fysisch-geografische condities, de cultuurlandschappen, de verzorgingsgebieden rond de steden. Het uitgangspunt van de regionaal-economische functies dat hij in het *Mozaïek der Functies* in 1955 introduceerde heeft hem zelf kennelijk toch ook erg bekoord, getuige het feit dat hij zijn meest bekende werk tot die tijd, *Het Nederlandse volk in zijn woongebied* uit 1947 na het uitkomen van het *Mozaïek* geheel herschreef tot een heruitgave (in 1965) waarin hij óók uitging van functionele landschapseenheden, in plaats van het oorspronkelijk gebruikte 'länderkundliche Schema' van Hettner, dat in de jaren zestig steeds meer werd verfoeid.

Men moet een 'meesterwerk' natuurlijk ook durven beoordelen naar aanleiding van de vraag of de visie van de auteur achteraf gezien juist is gebleken. Bij een boek als het *Mozaïek der Functies* dat vijftig jaar geleden verscheen is zo'n oordeel ruimschoots mogelijk. Naar mijn gevoel zou zo'n oordeel vooral betrekking moeten hebben op de kerngedachte van het werk, over de functionele diversiteit van de regio's in Nederland. Op zich is de gedachte om die diversiteit als uitgangspunt te nemen verdienen, en het idee om daarbij te letten op de regionale bijdragen aan de nationale economie valt zelfs nu nog modern te noemen. Maar in de uitwerking krijgt de landbouw wel een erg sterke

dezelfde kleur aan. Keuning zou aan het schrijven van zijn *Mozaïek der Functies* vandaag de dag veel minder plezier beleefd hebben dan hij een halve eeuw geleden deed – en ik aan het lezen.

Piet Pellenbarg

‘Het is deze, door de ontwikkeling van het verkeersnetwerk geschapen ruimere mogelijkheid tot goederenruil, welke een meer gespecialiseerde bestaanswijze van de onderscheiden Nederlandse landschappen mogelijk maakt, en een veel sterker geprononceerde functionaliteit van deze landschappen tengevolge heeft’.

”... om te blijven in het reeds meerdere malen gebruikte beeld van het mozaïek, zou men aldus kunnen concluderen dat dit in onze tijd een veel fijnere tekening vertoont dan voorheen het geval was”.

H.J. Keuning, op p. 154 en 155 van het *Mozaïek der Functies*